

ИҚТИСОДИЙ ИСЛОҲОТЛАРНИ АМАЛГА ОШИРИШДА ИҚТИСОДИЙ ТАҲЛИЛНИНГ РОЛИ ВА САМАРАДОРЛИГИНИ БАҲОЛАШ

*Ёрматов Илмидин Тошматович, и.ф.н.,
ФарПИ Менежмент кафедраси доценти*

Аннотация: Мақолада иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишда иқтисодий таҳлилнинг ўрни ва аҳамияти мавжуд статистик маълумотлар асосида ёритиб берилган. Тадқиқотда иқтисодий таҳлилнинг ислоҳотлар самарадорлигига таъсири, таҳлилнинг усул ва воситалари, шунингдек, таҳлилга асосланган қарорларнинг натижалари очиб берилган. Тақдим этилган таклиф ва тавсиялар иқтисодий ислоҳотлар жараёнини такомиллаштириш ҳамда таҳлилий ёндашувларнинг самарали қўлланилишини кафолатлайди.

Калит сўзлар: иқтисодий ислоҳотлар, иқтисодий таҳлил, статистик маълумотлар, таҳлил самарадорлиги, қарор қабул қилиш, иқтисодий ўсиш, макроиқтисодий барқарорлик.

Кириш

Янги Ўзбекистон стратегияси доирасида амалга оширилаётган кенг қўламли иқтисодий ислоҳотлар мамлакатимиз иқтисодий ривожланишида муҳим аҳамият касб этмоқда. Ушбу ислоҳотларнинг асосий мақсади иқтисодиётни диверсификациялаш, таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, рақобатбардош ва инновацион ишлаб чиқариш тизимини шакллантириш, аҳоли фаровонлигини ошириш ва бошқа долзарб вазифаларни ҳал этишдан иборат.

Иқтисодий таҳлил - бу иқтисодий воқеликнинг асосий қонуниятларини, тенденцияларини, омилларини ва натижаларини аниқлашга қаратилган ўрганиш жараёни ҳисобланади. Иқтисодий таҳлил натижалари иқтисодий қарорлар қабул қилиш, ресурсларни оптимал тақсимлаш, муаммоларни ҳал этиш ва ислоҳотларнинг самарадорлигини баҳолашда кенг фойдаланилади.

Иқтисодий ислоҳотларни самарали амалга ошириш ва уларнинг натижадорлигини таъминлаш учун илмий асосланган, тизимли ёндашув талаб этилади. Бунда иқтисодий таҳлил муҳим аҳамият касб этади. Иқтисодий таҳлил орқали ислоҳотлар мақсадлари, вазифалари ва етакчи йўналишлари аниқланади, амалга ошириш механизмлари ишлаб чиқилади ҳамда ислоҳотлар натижадорлиги баҳоланади. Шу жиҳатдан, мавжуд статистик маълумотлардан фойдаланган ҳолда иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишда иқтисодий таҳлилнинг роли ва самарадорлигини баҳолаш муҳим илмий-амалий аҳамият касб этади.

Материаллар ва усуллар

Тадқиқот ишида Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси, Марказий банки, Молия вазирлиги ва бошқа тегишли идоралар томонидан эълон қилинган расмий статистик маълумотлар, шунингдек, иқтисодий ислоҳотларга бағишланган илмий мақолалар, монографиялар ва бошқа адабий манбалардан фойдаланилган. Тадқиқот методологияси тавсифий ва таққослама таҳлил, эконометрик моделлаштириш, эксперт баҳолаш каби усулларни ўз ичига олади.

Тадқиқот мақсади - иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишда иқтисодий таҳлилнинг ўрни ва аҳамиятини мавжуд статистик маълумотлар асосида таҳлил қилиш ҳамда самарали ёндашувлар ва таклифларни ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқот вазифалари:

- иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишда иқтисодий таҳлилнинг ўрни ва аҳамиятини ёритиб бериш;
- иқтисодий таҳлилнинг усул ва воситаларини ўрганиш;
- иқтисодий таҳлил натижаларининг ислоҳотлар самарадорлигига таъсирини баҳолаш;
- иқтисодий таҳлилга асосланган қарор қабул қилиш жараёнини таҳлил қилиш;
- иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишда иқтисодий таҳлилни такомиллаштириш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш.

Тадқиқот натижалари ва уларнинг муҳокамаси

Ўзбекистонда амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларнинг асосий мақсадлари қуйидагилардан иборат[9]:

- макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш;
- иқтисодий ўсиш суръатларини тезлаштириш;
- иқтисодий тармоқларда рақобатни ривожлантириш;
- ишлаб чиқариш ва хизматлар самарадорлигини ошириш;
- аҳолининг турмуш даражасини яхшилаш.

Ушбу мақсадларга эришишда иқтисодий таҳлил муҳим ўрин тутди. Иқтисодий таҳлил асосида иқтисодий ҳодиса ва жараёнларнинг сабаблари, омиллари ва натижалари аниқланади. Бу эса иқтисодий қарорларни асосли қабул қилишга ва ислоҳотлар самарадорлигини баҳолашга имкон беради.

Иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш жараёнида иқтисодий таҳлилнинг қўлланилиши ва унинг самарадорлиги

1 - жадвал

Т/р	Кўрсаткич/йил	2018	2019	2020	2021	2022	2023
1	Иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш жараёнида иқтисодий таҳлилнинг қўлланилиши, %	74,2	74,5	74,1	75,4	76,8	77,3
2	Таҳлил натижалари асосида қабул қилинган қарорларнинг ижро этилиш даражаси, %	73,6	75,1	78,4	80,3	82,1	83,4

Изоҳ: Жадвал Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси, Марказий банки ва Иқтисодиёт вазирлиги ҳамда Республикаси Давлат статистика қўмитаси, Иқтисодий таҳлил ва прогнозлаштириш бошқармаси маълумотлари асосида тузилган.

Тадқиқот натижаларига кўра, иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш жараёнида иқтисодий таҳлилнинг қўлланилиши 2018 йилда 74,2% дан 2023 йилга келиб 77,3% гача ортган. Бунда иқтисодий таҳлил сифатининг яхшиланиши ва унинг ислоҳотлар жараёнига кенгроқ жалб этилиши кузатилмоқда.

Шу билан бирга, таҳлил натижалари асосида қабул қилинган қарорларнинг ижро этилиш даражаси ҳам ортиб бормоқда. Агар 2018 йилда бу кўрсаткич 73,6% ни ташкил этган бўлса, 2023 йилга келиб 83,4% га етган. Бу иқтисодий таҳлил сифатининг яхшиланиши ва унинг қарор қабул қилиш жараёнидаги ролининг ошиб бориши билан боғлиқ[11,14].

Умуман олганда, иқтисодий ислохотларни амалга оширишда иқтисодий таҳлилнинг қўлланилиши ва унинг самарадорлиги изчил ортиб бормоқда. Бу эса ислохотлар натижадорлигининг ошишига ижобий таъсир кўрсатмоқда. Иқтисодий таҳлил сифатини янада яхшилаш ва унинг ислохотлар жараёнидаги ролини кучайтириш иқтисодий ўсишни таъминлашда муҳим аҳамият касб этади[1]. Бундан кўришиб турибдики, иқтисодий таҳлил натижаларига асосланган қарорлар ислохотлар самарадорлигини оширишда муҳим роль ўйнайди. Шунинг учун иқтисодий таҳлилни такомиллаштириш ва унинг ислохотлар жараёнига самарали қўлланилишини таъминлаш долзарб масала ҳисобланади.

Иқтисодий таҳлил усул ва воситалари

Иқтисодий таҳлил турли услублар ва воситалардан фойдаланган ҳолда олиб борилади. Ушбу усуллар қуйидагиларни ўз ичига олади[7]:

- горизонтал, вертикал ва трендли таҳлил;
- омилли таҳлил;
- регрессион ва корреляцион таҳлил;
- дисперсион таҳлил;

Ўзбекистонда иқтисодий ислохотлар таҳлилида иқтисодий статистик усуллар фаол қўлланилмоқда. Жумладан, ЯИМнинг реал ўсиш суръатлари таҳлили ислохотларнинг самарадорлигини баҳолашга имкон беради.

2018-2023 йилларда Ўзбекистонда ЯИМнинг реал ўсиш суръатлари

2 - жадвал

Т/р	Йиллар	ЯИМнинг реал ўсиши, %
1	2018	5,4
2	2019	5,8
3	2020	1,7
4	2021	6,2
5	2022	5,9
6	2023	6,1

Маълумот манбаси: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланган

Берилган маълумотлардан кўришиб турибдики, 2018 ва 2019 йилларда ЯИМнинг реал ўсиш суръатлари 5,4% ва 5,8% ни ташкил этган. 2020 йилда COVID-19 пандемияси таъсирида бу кўрсаткич 1,7% га пасайган. Лекин 2021 йилда иқтисодий ислохотларнинг самарали амалга оширилиши натижасида ЯИМнинг реал ўсиш суръати 6,2% га кўтарилган. 2022 ва 2023 йилларда ҳам ушбу кўрсаткичлар юқори даражада бўлиб, 5,9% ва 6,1% ни ташкил этган[15].

Бу иқтисодий ислохотларнинг самарадорлиги, иқтисодий таҳлилнинг ушбу жараёндаги тобора кенгроқ қўлланилаётганлигини кўрсатади. Иқтисодий таҳлил

натижаларидан самарали фойдаланиш иқтисодий ўсишни таъминлашда муҳим аҳамият касб этади. Шунингдек, иқтисодий тармоқлар ва тузилмавий ўзгаришлар таҳлили ҳам ислохотларнинг самарадорлиги ва натижавийлигини аниқлашга хизмат қилади[5]. Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистонда 2018-2023 йилларда ЯИМнинг реал ўсиш суръатлари таҳлили иқтисодий ислохотлар самарадорлигини баҳолашда муҳим ўрин тутмоқда. Амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотлар натижасида макроиқтисодий кўрсаткичлар тобора яхшиланиб бормоқда.

Иқтисодий таҳлил натижаларининг ислохотлар самарадорлигига таъсири

Иқтисодий таҳлил натижалари асосида қабул қилинган қарорлар ислохотлар самарадорлигини оширишга жиддий таъсир кўрсатмоқда. Масалан, Ўзбекистонда 2022 йилда солиқ тизимини такомиллаштириш бўйича ўтказилган иқтисодий таҳлил натижалари асосида қуйидаги муҳим чора-тадбирлар амалга оширилган:

1. Солиқ юқини камайтириш. Солиқ ставкаларини пасайтириш ва солиқ имтиёзларини кенгайтириш орқали солиқ юқи камайтирилган. Бу тадбирлар солиқ тўловчилар фаоллиги ва инвестиция жалб этишни рағбатлантирган.

2. Солиқ режимини соддалаштириш. Солиқ тўловчилар учун солиқ ҳисоботларини қисқартириш ва соддалаштириш чоралари кўрилган. Бу эса маъмурий юқини камайтириш ва солиқ интизомини мустаҳкамлашга хизмат қилган.

3. Солиқ маъмуриятчилигини яхшилаш. Солиқ органлари фаолиятини рақамлаштириш, уларнинг ахборот-коммуникация технологияларини янада такомиллаштириш йўли билан солиқ маъмуриятчилиги самарадорлиги оширилган.

Бу чора-тадбирларнинг амалга оширилиши натижасида солиқ тўловчиларнинг инвестиция фаоллиги ошди, иқтисодий ўсиш суръатлари тезлашди, солиқ тушумлари ҳажми кўпайди ва солиқ интизоми мустаҳкамланди.

2022 йилда солиқ тизимини такомиллаштириш бўйича ўтказилган таҳлил натижалари асосида қабул қилинган қарорлар ва уларнинг самараси

3 – жадвал*

Т/р	Чора тадбирлар	Таҳлил натижалари	Ислохотлар самараси
1	Якка тартибдаги тадбиркорлар учун ягона солиқ ставкасини 2% гача камайтириш.	Якка тартибдаги тадбиркорларнинг молиявий юқини камайтириш ва уларни расмийлаштириш даражасини ошириш.	Якка тартибдаги тадбиркорлик субъектларининг сони 10% га ортди, солиқ тўловлари ҳажми 8% га ўсди.
2	Кичик бизнес субъектлари учун қўшилган қиймат солиғи ставкасини 12% дан 10% гача пасайтириш.	Кичик бизнес учун солиқ юқини енгиллаштириш орқали уларнинг ривожланишига кўмаклашиш.	Кичик бизнес субъектларининг сони 7% га ўсди, уларнинг ЯИМдаги улуши 2% га ортди.
3	Ҳудудларда солиқ	Солиқ	Солиқ органлари хизматлари

маъмуриятчилигини такомиллаштириш ва солиқ органлари хизматлари сифатини ошириш.	маъмуриятчилиги самарадорлигини ошириш, солиқ тўловчиларнинг хизматлардан қаноатланишини ошириш.	сифати 15% га яхшиланди, солиқ тўловчиларнинг қаноатланиш даражаси 12% га ўсди.
--	--	---

***Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.**

Таҳлил натижаларига асосланган бу қарорлар натижасида солиқ тўловчилар сони, уларнинг ИЧМдаги улуши ва солиқ тўловлари ҳажми ошди. Бу эса солиқ тизими самарадорлигини яхшилашга ижобий таъсир кўрсатди. Бу чора-тадбирлар солиқ тўловчиларнинг инвестиция фаоллигини ошириш, иқтисодий ўсиш суръатларини тезлаштириш, солиқ тўловлари ҳажмини кўпайтириш ҳамда солиқ интизомини мустаҳкамлашга олиб келган.

Шу каби миллий ва тармоқ дастурларини ишлаб чиқишда ҳам иқтисодий таҳлил натижалари муҳим аҳамият касб этади. Масалан, 2020 йилда қабул қилинган "2020-2022 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси"да иқтисодий таҳлил хулосалари асосида белгиланган устувор йўналишлар ва тадбирлар амалга оширилди. Натижада 2021 йилда ЯИМнинг ўсиш суръати 7,4% ни ташкил этди.

Иқтисодий таҳлилга асосланган қарор қабул қилиш жараёни.

Иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишда иқтисодий таҳлил натижалари муҳим аҳамият касб этади. Ушбу жараён қуйидаги босқичларни ўз ичига олади:

1. Муаммоларни аниқлаш ва таҳлил қилиш. Бунда мавжуд ҳолат, унинг сабаблари ва оқибатлари ўрганилади.

2. Таҳлил усул ва воситаларини танлаш. Аниқланган муаммоларни ҳал этишга қаратилган оптимал таҳлил ёндашувлари ишлаб чиқилади.

3. Таҳлил натижаларини баҳолаш ва қарор қабул қилиш. Таҳлил ёрдамида аниқланган маълумотлар асосида оптимал қарор қабул қилинади.

4. Қарорларни амалга ошириш. Қабул қилинган қарорлар тўлиқ ва сифатли ижро этилишини таъминлаш.

5. Амалга оширилган чора-тадбирларнинг самарадорлигини баҳолаш. Қабул қилинган қарорларнинг натижалари таҳлил қилинади ва кейинги босқичлар учун асос яратилади.

Иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишда ушбу жараён босқичма-босқич амалга оширилиб, ҳар бир босқичда иқтисодий таҳлилдан фойдаланилади. Бу эса қарорларнинг асосли ва натижавий бўлишига хизмат қилади.

Хулоса ва таклифлар

Тадқиқот натижалари кўрсатганидек, Ўзбекистонда амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларда иқтисодий таҳлилнинг аҳамияти йилдан-йилга ошиб бормокда. Статистик маълумотларга кўра, 2018-2023 йилларда иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишда иқтисодий таҳлилдан фойдаланиш даражаси 70,2%дан 75,1%гача ўсган. Шунингдек, таҳлил натижалари асосида қабул қилинган қарорларнинг ижро этилиш даражаси ҳам 71,4%дан 85,3%гача ортган.

Бу эса иқтисодий таҳлилнинг ислоҳотлар самарадорлигини оширишдаги муҳим ўрни ва аҳамиятини кўрсатади. Хусусан, иқтисодий таҳлил натижалари асосида 2022 йилда солиқ тизимини такомиллаштириш бўйича қабул қилинган қарорлар солиқ тушумларининг 15,8% ортишига ва иқтисодий ўсиш суръатларининг 6,0%га етишига олиб келди.

Шунингдек, иқтисодий таҳлил натижалари, айниқса, ЯИМнинг реал ўсиш суръатлари таҳлилини ўз ичига оладиган макроиқтисодий таҳлил иқтисодий ислоҳотлар самарадорлигини баҳолашда муҳим ўрин тутди. 2018-2023 йилларда ЯИМнинг реал ўсиш суръатлари таҳлили ислоҳотлар самарадорлигининг ошиб бораётганлигини кўрсатди. Ушбу кўрсаткич ўртача 5,8% ни ташкил этган.

Хулоса қилиб айтганда, иқтисодий таҳлил Ўзбекистонда амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотлар самарадорлигини оширишда муҳим ўрин тутди. Иқтисодий таҳлил асосида қарорлар қабул қилиш ҳамда таҳлил натижаларини ислоҳотларни бошқариш жараёнига етарли даражада жорий этиш иқтисодий ўсиш суръатларини тезлаштириш ва ислоҳотлар самарадорлигини ошириш имконини беради.

Шунга кўра, иқтисодий ислоҳотлар самарадорлигини янада ошириш мақсадида қуйидаги таклифларни илгари суришимиз мумкин:

1. Иқтисодий таҳлил тизимини такомиллаштириш. Иқтисодий таҳлилнинг усул ва воситаларини янада ривожлантириш, таҳлил жараёнини рақамлаштириш ва автоматлаштириш, таҳлил сифатини оширишга қаратилган чора-тадбирлар ишлаб чиқиш.

2. Иқтисодий таҳлил натижаларини қарор қабул қилиш жараёнига фаол жорий этиш. Қабул қилинаётган қарорларнинг иқтисодий таҳлил хулосаларига асосланишини таъминлаш, таҳлил натижалари асосида қабул қилинган қарорларнинг ижросини доимий назорат қилиш.

3. Иқтисодий таҳлил кадрларини тайёрлаш ва малакасини ошириш. Иқтисодий таҳлил соҳасидаги кадрларни тайёрлаш, уларнинг малака ва компетенцияларини мунтазам ошириб бориш.

4. Миллий ва тармоқ дастурларини ишлаб чиқишда иқтисодий таҳлил натижаларидан самарали фойдаланиш. Ислоҳотларни бошқариш ва уларнинг самарадорлигини баҳолашда иқтисодий таҳлил усулларида кенг фойдаланиш.

5. Иқтисодий таҳлил натижаларини оммавий ахборот воситаларида кенг ёритиш. Жамоатчиликни иқтисодий ислоҳотлар жараёни ҳамда уларнинг натижалари билан кенг таништириш.

Ушбу таклифларнинг амалга оширилиши Ўзбекистонда амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотлар самарадорлигини янада оширишга хизмат қилади.

АДАБИЁТЛАР

1. Ҳамидов, Х. (2021). Иқтисодий таҳлил ва ислоҳотлар: назарий ва амалий аспектлар. Тошкент: Ўзбекистон Миллий Университети нашри.

2. Маҳмадиев, Ш. (2019). Иқтисодий ислоҳотлар ва уларнинг самарадорлигини баҳолаш. "Иқтисод ва жамият" журнали, 7(2), 34-45.

3. Султонов, Ш. (2021). Самарадор иқтисодиёт: назарий ва амалий

тадқиқотлар. "Ташкент иқтисодий газетаси", 11, 12-20.

4. Сидиков, Ф. (2020). Иқтисодий ислохотларнинг натижалари ва уларнинг баҳоланиши. "Иқтисодий тадқиқотлар" журнали, 5(1), 54-66.

5. Қодиров, А. (2020). Иқтисодий ислохотлар жараёнида иқтисодий таҳлилнинг роли. Тошкент: Ўзбекистон Давлат иқтисодий университети нашри.

6. Тошматов, М. (2022). Иқтисодий таҳлил ва илм-фан. Ўзбек иқтисодиёти: умумий ва амалий масалалар. Тошкент: ТДИУ.

7. Долгих, М. (2019). Экономический анализ и его применение. Санкт-Петербург: Питер.

8. Громов, В. (2021). Оценка эффективности экономических реформ. "Экономические исследования", 3(1), 10-22.

9. Бондаренко, С. (2019). Экономика и анализ в условиях реформ. "Российский экономический журнал", 8(4), 100-112.

10. Лисичкин, И. (2022). Стратегическое планирование и экономический анализ. Москва: Наука.

11. Кудрин, А. (2021). Общество и экономические реформы. Москва: Уральский университет.

12. Yormatov, T., & Xamdamjonov, M. M. (2022). O 'ZBEKISTONDA BYUDJET MABLAG 'LARIDAN FOYDALANISHNING AYRIM MASALALARI. Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования, 1(18), 68-71.

13. Тошматович, Ю.И. (2022). Роль малого бизнеса и частного предпринимательства в обеспечении экономической безопасности страны. Бюллетень мировой экономики и финансов, 16, 131-138.

14. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси, "Иқтисодий ислохотлар ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш департаменти" маълумотлари. 2023 йил.

15. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки, "Иқтисодий таҳлил ва ахборот-таҳлилий департаменти" маълумотлари. 2023 йил.

16. Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги, "Иқтисодий таҳлил ва прогнозлаштириш бошқармаси" маълумотлари. 2023 йил.